

ВИСОКИЙ ЗАМОК
ШПИТАЛЬ ПРЕОБРАЖЕНИЯ
ЛЮДИНА З МАРСА
РАННІ ОПОВІДАННЯ
ЮНАЦЬКІ ВІРШІ

П'ЯТ
И К Н
И Ж Я

Л Е М
О В Е

Серію «П'ятикнижжя Лемове» засновано 2016 року

Stanisław Lem
Wysoki Zamek.
Szpital Przemienienia.
Człowiek z Marsa.
Opowiadania młodzieżcze.
Wiersze
© Barbara Lem and Tomasz Lem, 2016
www.lem.pl

Книжку видано за підтримки Польського Інституту у Києві

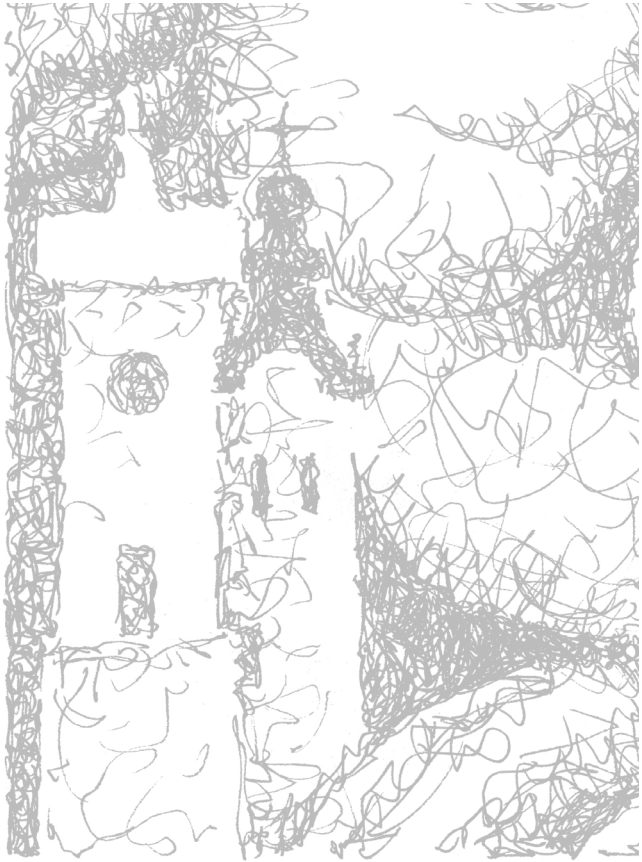
Твори, що увійшли у п'ятий том загалом незвичні — незвичні в тому сенсі, що вони являють нам зовсім іншого Лема, але при цьому не менш цікавого і мудрого. Тут і ліричні спогади про дитинство й отрочтво у міжвоєнному Львові («Високий Замок»), і художня історія молодого лікаря психіатричної клініки, по-філософськи вписана у воєнну круговерть Другої світової («Шпиталь Преображення»), і фантастичний роман «Людина з Марса», що став літературним дебютом письменника-фантаста. Завершують том ряд ранніх оповідань С. Лема і цикл його юнацьких віршів.

Охороняється законом про авторське право. Жодна частина цього видання не може бути відтворена в будь-якому вигляді без дозволу видавця.

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а,
м. Тернопіль, 46002, тел./факс (0352) 52-06-07; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com

Збут: (0352) 43-00-46, (050) 338-45-20
Книга поштою: (0352) 51-97-97, (067) 350-18-70, (066) 727-17-62
mail@bohdan-books.com
м. Київ: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

ВИСОКИЙ ЗАМОК

Бачу тепер, яким невдалим виявився попередній задум, що з ним я брався до писання — довіритися пам'яті, слухняно рушити за її командою і, стримуючи рефлексії, висипати з неї на стіл, наче з горщика, усе, що тільки відбулось. Мав надію, що вона ревно зберегла усе скільки-небудь важливе. Гадав, що цей розсип, немовби кольорові скельця з потрошеного калейдоскопа, складеться у який-небудь значущий візерунок. Можже, й не в однозначний візерунок, а в їх взаємопроникну безліч, поміж якої можна буде віднайти розмаїті впорядкування, нехай і в уривчастому, фрагментарному, несміливо алузійному стані. Я сподівався, що повторю таким чином у скороченні слів своє дитинство, яке є нині лише абстрактним поняттям — нібито і мною, — але розмащеним по кільканадцяти календарях, по всіх їхніх чорних і червоних сторінках. Сподівався, що змалюю завдяки такому підходу портрет — чи пак механізм пам'яті, яка не є ані мною, ані цілковито чужим мені, абсолютно пасивним сховищем, місткою пустою, бюрком душі з безліччю шпарин і сховків. Вона не є мною, бо є самодостатньою силою. Хапка аж ніяк не там, де я, й не там, де я, зворушена або байдужа. Адже вона не зберегла нічого з того, що мені дуже кортіло запам'ятати, — й навпаки, нерідко зберігала те, на чому мені залежало якнайменше.

Отже, я хотів радше її, аніж себе, схилити до найвищого ступеня відвертості, щоб постав її начерк, за який я, урешті-решт, був готовий узяти відповідальність, хоча ніколи не панував над нею і не паную. Я планував експеримент, результат якого й справді мене цікавив, нібито йшлося не про мене, начебто це не з мене мали виходити образи та оповіді, а з уст когось такого, ким я не є. Утім, так уже склалося, що цей хтось чаївся в мені віддавна, достеменно, як внутрішні кільця дерева часів його дитинства й молодості ховаються під численними нашаруваннями зрілого віку. У цьому сенсі можна майже дослівно визнати, що молоде деревце впродовж десятків років перебуває в такому потужному прихистку. Щиро кажучи, я не пам'ятаю, коли вперше надзвичайно здивувався тому, що я — є. А заразом, мабуть, трохи настрахався, що мене могло не бути взагалі, або я міг би бути якимсь патиком чи кульбабкою, козячою ногою чи слимаком. І навіть каменем. Деколи мені здається, що це відбулося ще до війни,

тобто в описаний тут час, однак я у цьому не впевнений. У кожному разі це здивування уже не полишало мене, хоча й не перетворилося на мономанію. Згодом я підступав до нього з різних боків, добирався до нього на різні лади, а подекуди визнавав його повним абсурдом, чимось таким, чого належить соромитися, немов фізичної вади. Проте потім запитання поверталось знову: чому, власне, думки посуваються в голові в тому чи тому напрямку, що ними керує й дирижує? Колись я свято вірив у те, що душа, — а радше свідомість — це ділянка приблизно в чотири або п'ять сантиметрів завбільшки посеред обличчя — позаду носа, трохи нижче, ніж очі. Поняття не маю, чому я так вирішив.

Це, либонь, була «підфілософія», так само, як колись, іще давніше, замість мислення було якесь «під-» або «надмислення». І це я також сподівався витрусити з пам'яті разом з усім супутнім інвентарем. Це мусило відбутися само собою, обмежитися самими лише спогадами, потрясанням отим метафоричним горщиком. Однак не вдалося. Бачу, що згадуючи, я мимохіть упорядковував спогади. Унаслідок цього вони склались у сліди, які доволі виразно ведуть у мій бік, у бік мене сьогоднішнього — так званого літератора, тобто представника одного з найменш поважаних і найбільш ганебних фахів. Адже хліб літератора — це шаленство бурхливого фантазування, переснованого всілякими зарозумілими чи безглуздими означеннями на кшталт «письменницької кухні». Стосовно мене, то я жодної такої кухні не мав. У кожному разі, досі її не зауважував. Отож усе, що я висипав із лантуха пам'яті, одразу, ще на льоту, було легко скерувати. Не йдеться про якісь там обурливі брехні чи перекручування. Це сталося само собою, в кожному разі — незумисне. Врешті-решт, я й не виправдовуюсь.

Я немов детектив, котрий повторно йде слідами скоєного злочину, який полягав у штукарському впорядкуванні навіть того, що аж ніяк не було впорядковане, коли відбувалось, і не вказувало в мій теперішній бік. Бачу в отій кінцевій цілості стрілку, спрямовану в мене, на чверть віку старшого. Це тим дивовижніше, бо я ніколи не вважав, що «народився письменником», що *hoc erat in votis*¹. Зрештою, я й надалі так не вважаю. Це означає, що в отому дитинстві й у звалищі, яке залишилося по ньому, мусило зберегтися чимало заплутаних слідів, напрямків для прочи-

¹ *Hoc erat in votis* (лат.) — це було предметом моїх прагнень. (Тут і далі — примітки перекладачки).

тання, для викриття, переважно безладних, глухих та обірваних. А може, це навіть не сліди, а лише занадто багато простору й поодиноких острівців. Ні, це не абсолютний хаос, хоча б тому, що були дім, школа, батьки, що спершу я був геть малий і приліплав собі до носа зелене «крильце», а потім був старший, у мундирчику. Вже лише це створювало доволі чіткий порядок. Однак це був порядок порожньої шахівниці, де чорно-білі смуги можна бачити уздовж, упоперек або по діагоналі. Досить вкласти у погляд дрібку зусилля, щоб переконструювати усе, як заманеться. Тим часом шахівниця надалі лишається шахівницею, і ми не побачимо нічого поза тим, що є на ній насправді — навпереміну чорні та білі квадрати. Змінюються лише порядок, напрямок, директива погляду. Щось дуже схоже сталося з розкладеною тут шахівницею пам'яті. Я нічого не додавав, але з багатьох можливих порядків один переакцентував. Можливо, тому, що мимохіть шукав лейтмотиву, осі координат, послідовності життя? Аби не зізнатися навіть самому собі, що безліч напрямків порушено, загублено, змарновано? Чи навіть єдине тому, що ми завжди прагнемо, щоб і теперішнє, й минуле мали якийсь впорядкований і виразний сенс, хоча насправді так бути не мусило б? Начебто нам замало просто жити, вже не кажучи про зрілий вік, коли інертність і нестача виразних сенсів не припустимі — однак у дитинстві? Я хотів гречно надати голос дівчакові, не заважати йому, якщо таке можливе. А сам використав його, сплюндрував його кишені, шухляди, зошити, щоб похвалитися перед старшими: ось як гарно все заповідалося від самого початку, ось, мовляв, якими личинками майбутніх чеснот були навіть його грішки. Щоб якось виправдати цей грабунок, я перетворив його на гарний дороговказ, ледве не на цілісну систему. Таким чином написав іще одну книжку — ніби від початку не знав, не здогадувався, що інакше й бути не могло, що будь-яка спроба протоколювання спогадів є ілюзією, отим суворим обмеженням, — аби нічого не додавати від себе. Я додавав аж занадто часто, коментував, інтерпретував. Із чужих секретів та іграшок — ну ж бо не зі своїх, я їх уже не маю, вони не існують — збудував тому малюкові гробівця й замкнув його в ньому — сумлінний, відсторонений і діловитий. Наче писав про когось вигаданого, про когось, хто ніколи не жив, кого можна виліпити за естетичними канонами, згідно з волею та планом. Це не було гідно. Так з дівчаком не чинять.

I

Ви пригадуєте перелік загадкових речей, які лапутяни знайшли в Гулліверових кишенях? Таких таємничих і фантастичних предметів, як гребінь-гострокіл, велетенський годинник із ритмічним цоканням і чимало інших дивовиж, уже цілком незрозумілого призначення? Я також був колись лапутянином. Знайомився з батьком, видряпуючись на нього щоразу, коли він сидів у кріслі з високою спинкою, й нишпорив по тих кишенях його чорного костюма, пропахлого тютюном і лікарнею, до яких він мене допускав. Батько тримав у лівій кишені камізельки металевий циліндр, який нагадував мисливський набій на великого звіра. Його можна було розкрутити й побачити всередині маленьку пірамідку з нікельованих лісчок, насаджених одна на одну. Кожна наступна мала менший діаметр, аніж попередня. Це були отоскопи — їх використовують для прослуховування вуха. У сусідній кишені ховався олівчик, який у час моїх перших досліджень списався майже до решти. Олівчик був у золотій оправі, яка, коли натиснути (однак це потребувало більшої сили, ніж моя), клацала й висувала грифельний недогризок. У сюртуку була металева коробочка, вистелена оксамитом, яка клацала доволі грізно. У ній лежав малесенький гаманчик — не для монет, бо він не містив нічого, крім замшевого клаптика, який розкладався сам собою, варто було розстібнути гудзика. Була там іще маленька срібна коробочка з кнопкою на вічку, в якій лежало щось на кшталт срібної пластинки із припасованою зісподу пласкою темно-фіолетовою гумкою. Однак до неї не можна було пхати пальців, бо вони одразу ставали чорнильними. А на протилежному боці, теж у сюртуку — кругле дзеркальце з діркою посередині, тріснуте, на чорній тасьмі з пряжкою. Це дзеркальце охоче збільшувало мою бузю, перетворюючи око на величезний ставок, у якому, немов кругла риба, плавала кара райдужка. За очерет навколо ставка правила грубезні вії. Знов-таки на камізельці висів на золотому ланцюжку плаский годинник, теж золотий, із трьома кришками. Годинник мав цифри, що звалися римськими, й маленьку секундну стрілку. Я не вмів самотужки відкривати кришки в нього на споді, й це не завжди мені дозволяли. Там жили маленькі коліщатка з рубіновими оченятами, які світилися і ходили.

Так я знайомився з батьком, зблизька. Він носив білі сорочки в тонку чорну смужку, з манжетами, припнутими за допомогою гудзиків, і гарним комірцем, який теж був припнутий, але не шпильками. Чимало таких, уже зношених комірців лежало по шухлядах

білизнярки. Вони були приємні на дотик завдяки своїй еластичній цупкості, й мені завжди здавалося, що з них можна зробити щось цікаве та корисне. Втім, я так і не дошолопав, що то могло би бути. Батькова краватка була м'яка, чорна, нагадувала шарф і зав'язувалася на бант. Його капелюх мав широкі м'які криси та гумку, яка ідеально натягувалася. Ціпків було два, один із них іноді десь губився. Це були доволі звичайні ціпки. Куди цікавішого мав мій дядько — зі срібною кінською головою. А якась неймовірно стара особа, що ледве пересувалась і деколи нас відвідувала, послуговувалась ще іншим ціпком — з голівкою зі слонячої кістки. Проте я ніколи не бачив його зблизька, бо ховався від того гостя. Він страхітливо сопів, а я ж бо не знав, що він не намагається таким чином мене налякати. Це був хтось на кшталт іще одного дядька чи двоюрідного діда, але, на мою думку, він анітрохи не скидався на дядька.

Ми мешкали на вулиці Браєрівській¹, під четвертим номером, на другому поверсі². Гуляти зазвичай ходили — батько та я — до Єзуїтського саду³ або алеєю Міцкевича⁴ вгору, в напрямку церкви святого Юра. Не знаю, навіщо батько брав зі собою ціпка, бо він на нього тоді не спирався. Зимовими пообіддями, коли в саду було ще забгато снігу, ми прогулювалися Маршалковською⁵, повз Університет Яна Казимира⁶, де я, задерши голову, міг розглядати великі напівоголені кам'яні постаті в чудернацьких, так само кам'яних капелюхах. Вони виконували свої незрозумілі функції: одна сиділа, друга тримала розгорнуту книжку, сперши її на голе коліно. Постійне задирання голови було болісним, отож я переважно розглядав батька, який крокував обіч мене — до висоти колін, не набагато вище. Якось я помітив, що на батькові не його звичні шнуровані черевики, а якісь геть мені незнайомі — гладкі, без жодної застіжки. Щезли також і гамаші, з якими він був нерозлучний. «Де ти взяв такі черевики?» — спантеличено запитав я, а тоді почув з висоти чужий голос: «Ти диви, який сміливець!»

¹ Браєрівська — нині вул. Богдана Лепкого у Львові.

² «На другому поверсі...» — фактично на третьому, перший поверх до «советизації» називали партер.

³ Єзуїтський сад — нині парк ім. Івана Франка.

⁴ Алея Міцкевича — нині вул. Листопадового Чину.

⁵ Маршалковська — нині вул. Університетська.

⁶ Університет Яна Казимира — нині Львівський національний університет ім. Івана Франка.

Це був узагалі не батько, а якийсь цілковито чужий дядько, до якого я не знати як причепився. Батько йшов на декілька кроків позаду.

Я напудився. Це було надзвичайно неприємне відчуття, якщо мені вдалося так добре його запам'ятати.

Єзуїтський сад був не надто великий, однак я усе ж таки примудрився якось у ньому загубитися. Було це, проте, так давно, і я був іще такий малий, що це, власне, не мій спогад — мені про це лише розповідали. Поміж високих кущів, — якщо я не помиляюся, ліщини, бо вони мали червоні вусики, — в одному місці стояла велика бочка з водою. Здається, я переніс її через тридцять років до оповідання «Сад темряви». Правду кажучи, Єзуїтський сад не становив жодної приваби. Інша річ — Стрийський парк. Там було озерце у формі вісімки, а праворуч відкривалася алейка, що вела на край світу. Може, тому, що ми ніколи туди не ходили, не знаю. Може, мені хтось так сказав. Але, здається, я сам це вигадав і навіть доволі довго був схильний у це вірити. Стрийський парк мав плутану топографію, а ще багатонадійне сусідство виставкового терену Східних Торгів¹. Узимку та влітку над ним панувала вежа Бачевського, чотирикутна, викладена зусбіч батареями кольорових пляшок, наповнених якоюсь рідиною. Мене страшенно цікавило, чи там справжній лікер, а чи лише фарбована вода, проте цього не знав ніхто.

До Стрийського парку зазвичай їхали фіакром, а до Єзуїтського саду йшли пішки. А шкода, бо дорогу біля Університету було викладено особливою бруківкою — дерев'яною, і кінські копита, вдаряючи у неї, видавали особливий звук — начебто під сподом крилась якась глибоческа прірва. Це не означає, що близькі прогулянки не справляли мені приємності. Біля входу до саду сидів чоловік із «колом щастя». Мені кілька разів вдалося виграти бляшану папіросницю із жовтуватими стрічками для притримування папіросок, утім, частіше щастило лише на двосторонні кишенькові дзеркальця. Були там і візочки з морозивом, їсти яке мені забороняли. А згодом, коли я вже трохи підріс, то часом зустрічав там Анусю. Ця бабуня, не набагато вища від мене на зріст, у дротяних окулярах і з кошиком прецлів², була колись моєю першою нянею. Прецлі коштували або п'ять грошів пара — і я волів саме такі, або — грубі — п'ятак за штуку. На десять грошів казали тоді «шостак» — це була поважна сума.

¹ Східні Торги — вересневий міжнародний ярмарок, який відбувався 1919–1938 рр. у Львові на території Стрийського парку.

² Прецлі (зах.) — кренделі.

Ми повертались із саду додому або навпростець, або окружною дорогою — через площу Смольки¹ з його кам'яною скульптурою посередині. Окружний шлях обирали, щоб купити в крамниці Оренштайна фруктів або навіть вишневий компот у бляшанці, який був нечастим делікатесом. На вітрині завжди красувалися піраміди рум'яних яблук, помаранчі й банани з овальними наліпками, оздобленими написом «Fuffes». Я запам'ятав це слово, проте не знаю й досі, що воно означає. Трохи далі, там, де починається вулиця Ягайлонська², був кінотеатр «Марисенька»³. Я дуже його не любив, бо ходив туди з мамою, коли вона, здається, не знала, куди мене подіти.

Я не розумів того, що відбувається на екрані. Це вганяло мене у страшенну нудьгу. Незрідка завершувалося тим, що я нишком і поволеньки сповзав з крісла й досліджував навкарачки холодну долівку поміж ногами глядачів. Однак це також швидко набридало. Тож я мусив чекати, поки фільм закінчиться. Пані й панове на полотні безгучно розтуляли та закривали роти, лише пригравала музика. Спершу фортеп'янова, а згодом, здається, з грамофонних платівок.

Утім, ми так чи так мусили повертатися додому. Від площі Смольки йшли вулицею Подлевського⁴, загалом нецікавою, а потім маленькими вуличками Шопена й Монюшки, де сильний запах кави з поблискої фабрики провіщав, що от-от покажеться наша кам'яниця. Залізна брама була стара й масивна, далі — кам'яні сходи. Задніми сходами, отими кухонними, ходити не належало. Вони були спіральні, отож дуже круті й видавали глухе бляшане відлуння. Щось мене туди тягнуло, проте на подвір'ї, через яке треба було спершу пройти, нібито водилися щурі. Якось один із них з'явився аж у нашій кухні. Але тоді я вже мав років десять, а то й одинадцять. Щур був страшний — він скочив мені на груди, коли я пішов на нього з коцюбою. Я втік і не знаю, як склалася його подальша доля.

Ми займали шість кімнат, однак я не мав власної. Біля кухні був прохідний покій із лазничкою за дверима, пофарбованими в тон стіни, старою канапою й так само старим незутарним креденсом, а також підвіконними шафками, у яких мама тримала припаси. Далі — коридор, а в ньому — двері до їдальні, батькового кабінету та

¹ Площа Смольки — нині площа ген. Григоренка.

² Ягайлонська — нині вул. Гнатюка.

³ Кінотеатр «Марисенька» — нині у цій будівлі міститься Львівський академічний театр «Воскресіння».

⁴ Подлевського — нині вул. Гребінки.

спальні батьків. Окремі двері вели до особливої зони — почекальні для пацієнтів і батькової ординаторської.

Я мешкав начебто всюди й начебто ніде. Спершу спав із батьками, потім на тапчані в їдальні. Я намагався оселитися в якомусь місці на стало, але чомусь із цього нічого не виходило. Коли було тепло, окупував маленький кам'яний балкон у батьковому кабінеті. Звідтіля атакував довколишні кам'яниці, бо їхні комини, хлюпаючи димом, перетворювалися на військові кораблі. Не менш охоче я бував там Робінзоном або й самим собою на безлюдному острові. Мої зацікавлення, немов той в'юн, від самого початку оберталися навколо гастрономічних вражень, тому провідною справою було накопичування провізії. А саме, лущеної кукурудзи в маленьких паперових фунтиках або навіть бобів, а коли був сезон, то й черешень, які ще й виконували роль стратегічної сировини — кісточками можна було незлецьки стріляти з короткої або звичайної зброї, затиснувши їх у пальцях. Іноді я цупив тягучі кавові карамельки-«гоп'єси», деколи конфіскував зі столу залишки обіднього десерту. Обкладався тарілочками, мішечками, пакетиками й розпочинав життя самотника, важке та сповнене небезпеки. Грішник, навіть злочинець, я мав над чим замислитись. Адже я навчився вламуватися до середньої шухляди креденсу в їдальні, де мама ховала пироги та торти. Я виймав верхню шухляду й обрізав ножем коржі солодкого тіста, сподіваючись, що ніхто не помітить, як вони зменшилися. Відтак збирав і поїдав крихти, а ніж — знаряддя злочину — старанно облизував, аби замести усі сліди. Колись здоровий глузд боровся в мені з понурою пристрастю до зацукрованих фруктів, якими прикрашали кондитерські вироби, і я не раз облуплював глазуровану поверхню. Обдирав її від зеленого очерету, який солодко скрипів на зубах, від помаранчевих скоринок і цукатів, утворюючи «лисина», які було неможливо не помітити. А потім із відчуттям безнадії та зі стоїчним відчаєм очікував наслідків свого фатального вчинку.

Сусідами моїх балконних сіест були два олеандри у великих дерев'яних діжках. Один квітнув білим цвітом, а другий рожевим. Я співіснував із ними на засадах нейтралітету, від їх байдужливості мені було ні холодно, ані тепло. Усередині квартири було ще трохи рослин-дегенератів, отих далеких здрібнілих родичів південної флори — якась пальма, що весь час іржаво вмирала, але ніяк не могла сконати остаточно. А ще філодендрон із бляшаним листям і маленька сосонка, чи пак ялинка — не знаю, — яка щороку випускала блідо-зелені пахучі жмутки молодої глиці.

У спальні було дві речі, з якими пов'язані мої найперші фантазії — стеля й велика залізна скриня. На скрині я спав, коли був ще геть малий, і часто вдивлявся у стелю, де гіпсова ліпнина зображала дубове листя й виразно опуклі жолуді поміж ним. Мої передсонні марення якимсь чином переснувалися з тими жолудями, і я багато про них думав, тобто їх споглядання посідало чимало місця в моїй психічній екзистенції. Я дуже хотів їх позривати, але не насправжки — начебто вже тоді розумів, що інтенсивність марень важливіша за їх утілення. Врешті-решт, щось від тієї інфантильної містики перенеслося на справжні, звичайні жолуді. Процес здирання з них шапочок впродовж років здавався мені актом виняткової ваги, який відкривав щось особливе, був чимсь на кшталт важливого переходу. Я морочуся, стараючись збагнути, чим це було для мене насправді — і, здається, даремно.

У кімнаті, де я спав, — так, здається, у ній, померли мої дідусь і бабуся. Після діда, власне, й лишилася залізна скриня — предмет дуже важкий, масивний та непожиточний. Він слугував домашнім сейфом за часів, коли ще не було зломників-фахівців, а лише з кожного погляду примітивні злодії, котрі наївно послуговувались у найкращому разі якимсь патиком або ковінькою. Залізну скриню було присунуто до дверей, замкнених наглухо, які відділяли спальню батьків від почекальні для пацієнтів. Вона мала два розлогих тримачі та пласке віко з різьбленими листочками і квадратним клапаном посередині. Коли натиснути на клапан хитромудрим способом, він відскакував, виказуючи шпарку для ключа — як тепер бачу, ця хитромудрість була зворушливо поважною. Утім, тоді ця чорна скриня видавалася мені неабияким шедевром, а вже ключ до неї, завбільшки з моє передпліччя, будив неймовірний подив. Я довго й нетерпляче доростав до миті, коли подужаю обернути його в замку, аж поки, завдяки захвату обома руками й надлюдським зусиллям, мені це нарешті вдалося.

Щоправда, я знав, що в скрині немає справжніх скарбів. Там було лише трохи старих пожовклих газет на дні, якихось паперів і дерев'яна коробка, набита прегарними тисячмарковими банкнотами з часу великої інфляції. Я навіть пробував бавитися цими банкнотами, а також сторублівками, які були ще гарніші, ніж марки — блакитненькі, доволі веселі, тоді як марки своїм брунатним забарвленням трохи нагадували мені одні шпалери. З цими грішми сталась якась незбагненна історія, несподівано позбавивши їх усевладдя. Якби мені принаймні не хотіли їх давати, я, може, й повірив би, що рештки могуті, гарантованої цифрами, печатками, водяними

знаками та овальними портретами коронованих і бородатих мужів, залишилися у них і лише до часу приспані. Проте я міг виробляти з ними все, що заманеться, отож вони не пробуджували нічого, крім зневаги, яка ховається зазвичай за благоговіння. У цьому разі благоговіння виявилось пшиком. Отож я сподівався не на ці банкноти, а на те, що могло статись у нетрях чорної скрині, коли вона була замкнута впродовж тривалого часу. А замкнута вона була майже завжди, за моєї мовчазної згоди, якої, звичайно, ніхто не питав. Еге ж, там, у темних нетрях скрині, могло щось відбутись. І процес її відмикання був для мене актом чималої ваги. В дослівному сенсі теж — віко було страшенно важке. Спершу відкидали довгі засувки з трьох боків, відтак його належало підняти й поставити рядок спеціальних підпорок, інакше — як мене запевняли й у що я охоче вірив — воно могло впасти й відтяти голову. Від такої скрині можна було цього сподіватися. Вона взагалі не була приваблива чи приємна, ані навіть гарна. Радше понура й бридка, тим не менш я довго покладався на її внутрішню могутність. У дні скрині було завбачливо прокручено дірочки, що давало змогу пригвинтити її до підлоги на довше. Вишукана концепція. Одначе гвинтів, тепер уже непотрібних, не було, за якийсь час скриню накрили старим килимком, і таким чином вона остаточно потрапила в розряд непотребу, деградувала, на неї перестали зважати. Хіба я показував зрідка комусь із однолітків ключа до неї — він міг би бути ключем до міських брам. Згодом і ключ десь загубився.

У наступній за спальнею кімнаті, батьковому кабінеті, була велика засклена бібліотечна шафа, яка замикалася на ключ, масивні шкіряні фотелі та круглий столик із доволі вигадливими ніжками. Вони скидалися на каріатид, бо вгорі кожна завершувалася металевою голівкою, а внизу з-під дерева, наче з труни, стирчали босі, теж металеві, людські ноги. Однак це не видавалося мені жахливим і взагалі не викликало жодних асоціацій. Просто я працюювито віддовбав почергово усі голови — порожні бронзові відливки, а потім, коли їх недбало поприкручували назад, вони хиталися під стільницею щоразу, як столик пересували.

Під стіною, окремо, стояв батьків письмовий стіл, накритий зеленим сукном і замкнутий на всі оберти ключа. Там були гроші, проте вже справжні, врешті-решт, у звичайній шухляді. Зрідка в ньому гостював найбільший (на мій тогочасний погляд) скарб — коробочка шоколадок Лярделлі, привезена аж із Варшави, або й інша, з фруктовими мармеладками. Поки якийсь із тих смаколиків, вельми по-аптечному раціонованих, опинявся в мене, батько мусив

виконати спершу низку маніпуляцій із в'язкою ключів. А я боровся з двома, геть суперечливими бажаннями — чи поглинути частунок миттю, а чи навпаки — насолоджуватися процесом смакування якомога довше. Зазвичай я поглинав усе одразу. У письмовому столі було зачинено ще дві невимовно прекрасні речі. Маленька механічна пташка в коробочці, оздобленій перламутром, походила зі Східних Торгів і була експонатом — не на продаж! — якогось екзотичного павільйону. Коли батько побачив, як відмикається пласка перламутрова кришка, варто лиш натиснути мініатюрну клавішу, а під нею, у золотій клітці, — ще одна, як звідти вистрибує пташеня — менше за ніготь, темно-веселкове від блискіток, і, тріпочучи крильцями, ворущачи дзьобиком, пострілюючи очками, крутиться, наче флюгер, і співає, він удався до всіх можливих методів, знайомств, заходів, аж поки купив урешті цю дивовижу за казкову, невідому мені суму. Він лише зрідка звільняв пташку з-під замка й накручував, пильно дбаючи, щоб вона, бува, не потрапила мені до рук. Без сумніву, тоді б для неї настала остання година, хоч я не знати як боровся зі собою, бо не менше за батька чудувався з пташки й навіть шанував її. Пташку, здається, продав батькові дуже поважний представник заморської фірми, найімовірніше, японець. Принаймні я зберігаю вірність такій версії подій. Якийсь час у тій шухляді перебувала інша, трохи посполитіша пташка, завбільшки як горобець, котра, якщо її накрутити, не виявляла музичних здібностей, а лише завзято дзьобала стіл, варто її було на нього поставити. Якось я випросив її на довше — це стало її кінцем.

Були ще в батьковому столі гарненькі дрібнички, з яких я найкраще пам'ятаю окуляри зі золотого дроту завбільшки як маленький сірник, з рубінами замість скелець, і в такому саме золотому футлярчику. Інші, менш цінні дрібнички стояли в зашкленій шафі у їдальні. Це були витвори мистецтва мініатюри: малесенький столик із шахівницею й раз і назавжди порозставленими шахами, пташник з курми, скрипка (я повисмикував із неї струни) та розмаїтий дріб'язок зі слонової кістки: якісь меблі, яйце, що відкривалося, демонструючи купу потрошених фігурок, потім іще якісь посріблені рибки, зроблені з порожніх бляшаних ланок, що дозволяло вигнати їх увсебіч, а також крісельця, здається, бронзові, зі справжньою оббивкою. Кожне сидіння було завбільшки як великий палець, атласне й м'якесеньке. Сам не знаю, яким дивом більшість із тих предметів упродовж років витримувала мою активну присутність.

Повернусь, одначе, до кабінету, до його старих великих фотелів. Вузькі, проте глибокі западини між їхніми бильцями та сидіннями

поволі накопичували різні предмети: то монету, то напильничок, то ложечку, то гребінець. Я видлубував усе це з неабияким зусиллям серед запаху мертвої шкіри, столярного клею й шорсткого полотна, виламуючи собі пальці, а фотелям пружини, які передсмертно стогнали. Втім, інтригували мене не так подібні знахідки, як сподівання знайти, а чи радше видлубати цілком інші предмети, — наділені надзвичайними властивостями. Отож я мусив про всяк випадок бути в кабінеті сам, коли з тихою люттю брався мордувати тих ледарів, потемнілих від старості. Те, що нічого надзвичайного в них не траплялося, чомусь не охолоджувало мого запалу.

Тут, певно, пора вже окреслити перші засади міфології, яких я тоді дотримувався. Отже, я вірив, нікому не звіряючись у тій таємниці, що оскільки мертві предмети так само, як люди, мають свої вади, то й вони бувають забудькуваті. Й коли запастися достатньою дозою терпіння, їх можна заскочити зненацька, змусивши, зокрема, до покори. Якщо, припустімо, залишений у шухляді ніжик забуде про те, де він повинен бути, його можна знайти деінде, наприклад, поміж книжок на полиці. А що він не зможе самотужки повернутися до шухляди, то з безвиході, звісно, продублюється, й тоді буде вже два ножики. Тобто, на мою думку, предметами рухала певна обов'язкова логіка, вони мусили коритися правилам, запровадженим згори. А той, хто добре знав ці правила, міг змусити, здавалось би, мертву матерію до бажаних наслідків. Дуже довго потому, у такий темний, трохи безглуздий, а трохи підсвідомий спосіб я сповідував описану вище віру й не можу сказати, чи позбувся її остаточно.

Мене вабила замкнена бібліотека. У ній були передусім усілякі книжки з медицини, батькові анатомічні атласи, гортаючи які, я міг статечно й методично осягнути різницю між статтями. Однак дивна річ — мене значно більше хвилювали томи з остеології. Мені не подобалась обдерта зі шкіри людина, продемонстрована на кривавих або цегляних міологічних рисунках. У ній було щось від крові, від сирого біфштексу, якого я терпіти не міг, яким гидував. Натомість скелети були ошатні. Не знаю, скільки мені було років, коли я вперше гортав ті чорні томи формату *in quarto*, з великими жовтуватими зображеннями черепів, ребер, тазових і гомілкових кісток. У кожному разі, я не боявся цих трушів та їхньої будови. Водночас не скажу, що ці студії справляли мені якусь діткливу приємність. Це трохи нагадувало переглядання каталогів великих дитячих конструкторів, де спершу нарисовано окремі осі, важелики та коліщатка, а на подальших сторінках показано конструкції, які можна з них складати. Врешті-решт, не виключено, що остеологічні атласи прикликали

мої майбутні конструкторські зацікавлення. Я сумлінно гортав ці томи й деякі рисунки пам'ятаю досі. Наприклад, кістляві стопи скелетів — кістки, перевиті пасмами зв'язок, забарвлених, вочевидь, для більшої наочності, у блакитний колір.

Батько був ларингологом. Отож більшість потріпаних книжок у центральній частині бібліотеки стосувалася хвороб носа, горла й вуха. Я мовчки та потайки мав ці органи разом з їхніми хворобами за другорядні, з чого здаю собі справу лише тепер. Було там іще одне видання, наймонументальніше в усій книгозбірні — багатотомний німецький «*Handbuch*»¹ отоларинголога. Кожен том мав не менш, як тисячу крейдованих сторінок. Я мав змогу розглядати там людські голови в розмаїтих і незліченних стадіях розтину, з усією машинерією, навдивовижу сумлінно вирисованою і розфарбованою. Вабили мене й портрети мізків, що їх поодинокі звивини було позначено різноманітними барвами. Через багато років я не свіdomo, а радше інстинктивно здивувався, коли уперше побачив у прозекторській справжній мозок (тобто анатомічний препарат), бо він насправді не був аж таким папугою. Оскільки ті анатомічні сеанси було заборонено, то я мусив організовувати їх особливим чином. Докладне тактичне розпланування заходів не є привілеєм дорослих — досить, щоб дитина була ретельно зацікавлена у їх організації. Я всідався, мов вершник, на велике шкіряне бильце фотеля, яке хрустіло від кожного мого поруху, а з боку дверей заслонявся прочиненими дверцятами бібліотечної шафи. Таким чином я завжди міг запевнити, мовляв, щойно її відчинив. Окрім того, це дозволяло якомога спритно та швидко запахати книжку на місце. Отож, я спирався на спинку фотеля й віддавався в такій позі своїм студіям. Цікаво, про що я тоді думав? Мене притягала надзвичайна чистота й точність рисунків — розчарування знову-таки прийшло з роками, коли я, будучи студентом-медиком, збагнув, що оглядав у батьковому кабінеті лише ідеальне й абстрактне розташування нервів і м'язів. Не пригадую, щоб колись співвідносив ці перегляди зі своїм тілом. У тих великих рисунках не було нічого тривожного — може, через надмір реалістичності, фрагментарність, дослідницьку багатосторонність. Ці властивості були притаманні потріпанним книгам навіть тоді, коли вони зображали не лише анатомічні подробиці, а й кінчики пальців або тупих чи гострих гачків, які розтягали пласти розтятої шкіри задля кращої демонстрації. Були там ще й інші книжки, з рисунками вже безперечно страшними, але власне занадто страш-

¹ «*Handbuch*» (нім.) отоларинголога — настільна книга отоларинголога.

ними, і тому я не боявся їх узагалі. Були людські обличчя, скалічені війною, були обличчя безносі, позбавлені щік, вушних раковин, очей і навіть дослівно обличчя без обличчя, від яких залишилися тільки очі поміж рубцюватої плоті. Вони мали вираз, який мені ні про що не говорив. Адже мені не було з чим його порівняти, він ні про що мені не нагадував. Може, у мене й бігли шкірою мурашки над такими ілюстраціями, проте так само, як при слуханні казки. А що страхіття в казках — річ цілковито звична, то й ті дрижаки не були для мене чимсь надзвичайним, а радше пожаданим і любим. Ба, навіть більше, бо дещо в тих книжках мене смішило. А саме, — розділи, присвячені протезуванню, які демонстрували штучні носи, причеплені до окулярів, вуха на пасках, маски, котрі імітували легкий, цілком безневинний усміх, якісь мистецькі затички для продірявлених щік, зубні протези, імплантати піднебіння. Усе це видавалося мені якимсь маскарадом, якоюсь дорослою забавою — не дуже зрозумілою, як і більшість дорослих звичаїв. Однак я навіть не підозрював у них нічого поганого або ганебного. Це не спало б мені на гадку. По-справжньому непокоїв лише один-єдиний предмет, не книжка. Він лежав на одній із полицок, перед позолоченими хребтами грубих томів. Це була препарована скронева кістка з видаленим сосковидним відростком — наслідок так званої повної операції на середньому вусі. Я про це, звісно, нічого не знав. Попри те, ця кістка, за вагою й на дотик дещо подібна до кісток, які часто лишалися на самому дні супниці з бульйоном, та ще й знайдена в такому місці — наче підкинута туди зумисне — притягала й навіть трохи бентежила. Вона мала якийсь специфічний запах. Передусім пилу, книжок, бібліотеки, але через них тонким струменем просочувався ще й інший — трохи солодкавий і трохи гнилісний. Іноді я довго обнюхував її, силуючись зрозуміти, що воно, властиво, таке, наче нюх був саме тим органом почуттів, який заведе мене якнайдалі. Врешті-решт це викликало легку відразу, й тоді я відкладав кістку, дбаючи про те, щоб вона повернулася на ту ж саму полицю.

На нижчих полицках громадилися паки уже пошарпаних, порізаних французьких романів без обкладинок, а ще якісь журнали — один із них називався «*Uhu*» і був німецькою. Те, що я міг читати назви, не допомагає відновити хронологію отих моїх вправлень, адже друкованими літерами я вмів читати вже чотирирічним. Я гортав лише французькі книжки, зброшуровані повісті, бо там були доволі фривольні ілюстрації у стилі *fin-de-siècle*¹. Вони,

¹ Fin-de-siècle (фр.) — кінець століття.

мабуть, містили якісь пікантні історійки, проте це сучасний висновок, пізніша реконструкція, оперта на спогади, вже добряче розмиті плином часу. На одних сторінках можна було побачити жінок із чоловіками у вишуканих світських позах, а за кілька сторінок ці галантності раптово поступалися місцем мереживним хвилям неглиже, хтось утікав через вікно, гублячи штани, голі жінки в довгих чорних панчохах гасали кімнатою. Тепер я бачу, що сусідство обох жанрів літератури було вельми специфічне, а порядок, у якому я її гортав, кумедний до макабричності. Адже вершник на фотелі без найменшого клопоту й вагання плавно переходив від скелетів до фривольної еротики. Однак я сприймав це, як сприймають хмари та дерева, бо передусім усьому навчався, до всього мусив звикати, й тому ніщо мене ні з чим не сварило.

Унизу лежав довгий бляшаний тубус, який розширявся на одному кінці. Усередині — сувій надзвичайно цупкого жовтуватого паперу з плетеним чорно-жовтим шнуром. Шнур тягнувся до пласкої баночки з маленьким світло-червоним тортиком, оздобленим рельєфом і написами. Це був батьків лікарський диплом, вироблений із пергамену, який урочисто починався словами, розрядженими велетенським шрифтом: *SUMMIS AUSPICIIIS IMPERATORIS AC REGIS FRANCISCI IOSEPHI*¹... А тортик, який я кілька разів делікатно надкусив і покинув, бо він виявився несмачний, був великою восковою печаткою Львівського університету. Спершу, ясна річ, я просто знав, що в тубусі лежить диплом, бо так сказав мені батько. Хоч я й не розумів, що воно таке, мені не вільно було самому його витягати (ось тільки не дуже вірилося, що пергамен і справді виробляють із осяччої шкіри). За якийсь час я вже міг прочитати кілька слів, нічого, втім, не розуміючи. А в першому, здається, класі гімназії я подував перекласти ті піднесені слова. Я кажу про це, бо на прикладі диплому виразно простежується процес повторного й кількаразового пізнання предметів або явищ, через який я поступово проходив, наче з поверху на поверх, щоразу, як відкривалася чергова версія справи або речі. По суті, це не є чимсь винятковим. Це відомо кожному, адже кожен спершу почув щодо своєї генези версію про бузька, а потім уже ту, значно реалістичнішу. Одначе мова про те, що всі попередні версії, нехай відверто фальшиві, відкинуті, як ота про бузька, не гинуть без сліду. Щось від них у нас зостається, поєднується з подальшими версіями, пересновується з ними. Словом,

¹ *SUMMIS AUSPICIIIS IMPERATORIS AC REGIS FRANCISCI IOSEPHI...* (лат.) — Найвищою милістю Цісаря та Короля Франца Йосифа...

вони присутні в нас і надалі. Але це ще не все. Напевно, коли йдеться про факт на зразок диплому мого батька, нескладно засвоїти правильну версію, ту єдину, що її варто знати. Інакше з пережиттями. Адже кожне з них має свою вагу і свою слухність, кожне є безпелляційним і незалежним від зовнішніх факторів. І тут таки виникає проблема, бо єдиним хранителем і гарантом автентичності спогаду є пам'ять. Безперечно, можна засвідчити, що існують «неадекватні пережиття», як-от мої фантазії з приводу чорної залізної скрині. Одначе дійти остаточного висновку вдається не завше.

За бічними дверцятами в батьковій бібліотеці стояли тісно спресовані книжки, до яких я навіть не брався, пересвідчившись, що в них нема жодних картинок. Пам'ятаю колір і вагу деяких із них — і нічого більше. Сьогодні я багато готовий віддати, аби дізнатися, що саме мій батько там зібрав, що він читав, угім, бібліотеку цілком поглинув воєнний хаос. По ній не зосталось і сліду, а потім відбулося стільки всього й таким чином, що я ніколи про це не запитував. Отже, версія дитини — примітивна, фальшива, непереконлива — мусить стати для мене остаточною. І це стосується не лише тих книжок, а й багатьох подій, незрідка драматичних, які розігравалися над моєю головою. Коли б я вдався до їх реконструкції, до припущень і здогадів, це була б вельми ризикована робота — хтозна, чи не фальшування, і то не з дитячої позиції. Отже, гадаю, мушу уникнути цього.

Як я вже згадував, у їдальні, крім незначущого комплекту стільців і стола, який розсували для великого прийняття, були також поважний креденс — оселя десертів, шафка зі «скарбами» — мамина царина, а під вікном — пухнастий килим, на якому я згодом охоче вилежувався з книжками, вже зі своїми власними. Вибір читва був переважно випадковий і занадто примітивний. Я мав звичку вмощувати собі на литці, в заглибині під коліном чи на підошві ніжку якогось стільця й балансувати ним легкими рухами, щоби він зберігав рівновагу. Не раз мусив раптово переривати читання, щоби упіймати стілець уже в польоті. Адже його гуркіт міг привернути небажану увагу моїх домівників. Однак я занадто забіг уперед, чого мені час до часу дуже складно уникати.

Наскільки можна сягнути пам'яттю навспак, я доволі часто хворів. Мене вкладали до ліжка всілякі ангіни та бронхіти. Узагалі-то, це був час великих привілеїв. Усі увихалися навколо мене, батько детально розпитував про самопочуття, вставляючи при цьому якісь загадкові фрази й терміни, котрі мали з винятковою точністю окреслити мій стан у вигаданих ступенях якоїсь фіктивної шкали. Понад те, я був об'єктом складних процедур. Не всі з них можна визнати

приємними, наприклад, не можна зарахувати до таких пиття гарячого молока з маслом. Натомість інгаляції становили урочисту розвагу. Спершу приносили велику мідницю, до якої наливали гарячої води. Потім батько додавав до неї трохи маслянистого плинку із маленької пляшечки з притертим корком і йшов до кухні, де розпікалося тим часом на вогні чавунне кружальце від плити. Відтак він приносив його, розжарене до червоного кольору, у щипцях і клав до мідниці, а моїм обов'язком було ревно вдихати клуби пару, які пашили ароматичною олійкою. Це було гарне видовище: оце несамотнє кипіння води, сичання вишневого заліза, від якого відпадала зчорніла луска пригарку. А ще я користався нагодою й пускав до мідниці все, що мав під рукою — то целулоїдну качечку, а то дерев'яний пенал. Сподіваюсь, я не симулював симптомів хвороби, коли їх не було. Втім, спокуса до цього була вельми сильна, бо коли я хворів, батько не вмів ні в чому мені відмовити. Тоді й пташка в перламутровій коробочці співала для мене, й золотими окулярами з рубіновими скельцями я міг бавитися досхочу. А ще, повертаючись із лікарні, батько приносив так звані «короби» з іграшками. Без жодного перебільшення можу сказати, що, як і декотрі жінки, найбільше користі я мав, коли лежав у ліжку. Завдяки одній із ангін дістав автомобіль-гігант, дерев'яний лімузин, такий великий, що на ньому можна було їздити, всадовившись на дах верхи. Напевно, частіше, ніж справжні хвороби з їхніми болями й температурою (як, наприклад, камінь, котрий вріс у мій сечовий міхур), мене вкладали усі ці дари та розваги — через нестачу солодкості буття. Проте я так чи так урешті одужував.

Здоровий, я більшість часу проводив наодинці. Охоче досліджував помешкання навкарачки, бо найкраще почувався чомусь у ролі уявного звіра. І так завзято віддавався тому «звірячому» акторству, що на колінах поробилися тверді, грубі мозолі, які не зійшли навіть тоді, коли я вже ходив до старших класів початкової школи.

Час описати мої огидні схильності. Я трошив усі іграшки. Найгазнейшим із моїх вчинків можна назвати акт знищення прегарної маленької музичної скриньки — лискучої дерев'яної шкатулочки, в якій крутилися під склом золоті зубасті коліщатка, обертаючи латунний валик з колючками таким чином, що з цього злинали кришталеві мелодійки. Я недовго тішився тим розкошам. Рішуче підвівся посеред ночі й не вигадав нічого іншого, як підняти скляне вічко й надзюрити всередину. Згодом я не міг пояснити засмученим домівникам мотиву цього нігілістського акту. Якийсь фрейдист, мабуть, дібрав би мені відповідний термін. У кожному разі, я поби-

вався над онімілою музичною скринькою не менш щиро, ніж дехто з *lustmörder*¹ над своєю свіжою жертвою.

Це був, на жаль, не поодинокий випадок. У мене був маленький мірошник, який, коли його накрутити, тягнув по драбинці мішок із борошном до комори. Відтак сховався іншою драбинкою, знову підіймався, і так без кінця, бо мішки, які він закидав до комори, тим часом з'їжджали драбинкою додолу. Я мав пірнальника в скафандрі, у слоїку, закоркованому гумовою мембраною, який, варто натиснути на мембрану, занурювався все глибше у воду. Мав пташечок, які дзьобали, каруселі, які крутилися, перегонів авта, ляльок, які перекидалися через голову, й усе це я безжально випотрошував, видобуваючи коліщатка та пружинки з-під лискучої фарби. Чарівну лампу фірми Пате з французьким емальованим півнем я мусив обробити важким молотком, хоча товсті лінзи об'єктива довго опирались його ударам. У мені жив якийсь безглуздий, огидний демон знищення. Не знаю, звідки він узявся, так само, як не знаю, куди він подівся згодом.

Коли я був трохи, однак лише трохи, більший, то вже не зважувався отак, без причини, з дитячою невинністю (бо, знати, втрачав її), вхопитися за знаряддя вбивства й нищити. Тоді я вигадував собі різноманітні причини. Мовляв, треба щось там усередині відрегулювати, налаштувати, оглянути. Це була дешева показуха, бо я, без сумніву, не лише не вмів цього зробити, а й не пробував. При цьому я був певен, що маю право так чинити. Й коли мама бурхливо спротивилася забиванню цвяхів у столовий креденс (мені був потрібен гачок для фунікулера), я довго й гірко на неї ображався. Поза коло тотального знищення вивів лише одну-єдину ляльку чоловічої статі на ім'я Вітусь, хлопчину тендітного, набитого тирсою, рудуватого білявця, якому я шив одяг і черевички і який метлявся потім у помешканні, здається, аж до початку війни. Якось, у нападі непогамовної жаги, я трохи потяв його, проте одразу зашив йому дірку в животі, чи, може, — не пам'ятаю — це була відірвана рука. Я багато з ним розмовляв, однак той випадок ми ніколи не обговорювали.

Я не мав власного кута, отож лютував у всіх кімнатах мірою зростання моєї розгнужданості. Недоїдені цукерки (оті «гоп'єси») я зазвичай приліпляв до столу, під стільницю, де з роками утворилися справжні геологічні поклади солодких окам'янілостей. За допомогою батькового одягу, витягнутого з шафи, я перетворював

¹ Lustmörder (нім.) — маніяк.

фотелі та стільці на манекени, з величезними зусиллями напихаючи рукави скрученими газетами, а всередину пакував усе, що під руку навинеться. У сезон каштанів я пробував робити щось із тими чудовими плодами, які так захоплювали, що мені ніколи не було їх досить. Вони ще сипались із-за пазухи, а я все пакував до кишені, до трусиків нові. Втім, я пересвідчився, що гарними, лискучими, немов дзеркальця, каштани бувають лише на волі, бо якщо ув'язнити їх у коробочці, вони швидко зморщуються, втрачають полиск і бридкішають. Калейдоскопами, які я потрощив, можна було би, мабуть, обдарувати цілий сиротинець, хоч я чудово знав, що в них немає нічого, крім жменьки битих кольорових скелець. Проти вечора я охоче спостерігав з балкона, як темна вулиця оживає плямами світла. Невідь-звідки з'являвся безгучний ліхтарник, на мить зупинявся побіля чергового ліхтаря, піднімав свій важелик, і мала комашинка світла враз розвивалась у блакитнуватий пломінчик. Якийсь час я мріяв стати ліхтарником.

Із двох сил, двох категорій, які владарюють над нами, відколи ми не знати звідки приходимо у світ, значно зрозумілішою є відстань. Вона, взагалі-то, теж улягає змінам, одначе сутність цих змін проста: відстань не робить нічого іншого, як зіщулюється з плином часу. Саме тому поволі змалів простір нашої квартири, і Єзуїтський сад, і стадіон Другої державної гімназії імені Кароля Шайнохи¹, до якої я ходив упродовж восьми років. Щоправда, мені було легко не помічати тих змін, адже водночас зростала моя самостійна активність. Я щодалі сміливіше ходив Львовом, і здрібніння окремих, добре знайомих мені місцин затінялося серіями щоразу далекосяжніших мандрівок. Тому редукцію вимірів можна усвідомити відносно пізно. Відстань, однак, статечна, однорідна, позбавлена будь-яких пасток і лабетів. Натомість ворожою, істинно підступною стихією, я навіть сказав би, суперечливою людській природі, є час. Спершу, впродовж років, мені було надзвичайно складно розрізнити такі поняття, як «завтра» та «вчора». Зізнаюся, чого не робив ніколи досі, що обидва ці поняття я довгенько вмщав у відстані. Я гадав, що «завтра» перебуває понад стелею, на горішньому поверсі, і сходить на належний рівень уночі, коли усі ще сплять. Щоправда, я водночас бачив, що на третьому поверсі немає жодного «завтра», а лише одне подружжя, котре має дорослу доньку й золотисту коробочку, повну зеленавих цукерків, що липнуть до пальців. Ці цукерки мені

¹ Другої державної гімназії імені Кароля Шайнохи — нині львівська спеціалізована школа №8.

не смакували, сповнюючи рота евкаліптовим холодком, однак я любив, коли мені їх давали, бодай з огляду на супутні обставини. Бо вони лежали в шухляді письмового столу, оздобленого дерев'яною шторкою, яка, з'їжджаючи, щоб заслонити стільницю, гримотіла опуклими ребрами, немов водоспад. Уже тоді я усвідомлював, що, піднявшись нагору, не можна прихопити «завтра» на гарячому, так само, як і «вчора» нема попід нами, — бо там мешкають власники кам'яниці. Попри те, я був певен, що «завтра» над нами, а «вчора» під нами, — а ще того, що вчора не розчинилось у небутті, а триває й досі, спустошене, десь отам, під моїми ногами. В цьому образі була виразна суперечливість, але мене це чомусь не бентежило.

Однак усе це лише вступні зауваги, мушу додати, елементарні. Пам'ятаю браму, сходи, двері, коридори та кімнати будинку на Браєрівській, де я народився. Пам'ятаю й багатьох людей, як-от згадуваних сусідів, утім, без облич, бо ті обличчя змінювались. І моя пам'ять, несвідома невідворотності цих змін, була щодо них безпорадна, як безпорадний фотографічний негатив щодо рухомого предмета. Звісно, я можу уявити собі батька, проте чіткіше бачитиму його постать, одяг, аніж риси, бо вони скупчують у собі картини багатьох літ. І я не знаю, яким хочу побачити його: уже цілком сивим або ще міцним п'ятдесятилітнім чоловіком. І це стосується всіх, із ким я був поряд достатньо довго. Коли губляться світлини й портрети, проявляється оця наша цілковита безборонність стосовно часу. Довідатися про його вплив можна рано та швидко, проте це знання теоретичне, ні до чого не придатне. Адже вже у п'ять років я знав, що таке старий і молодий, бо ж були старе масло та молода редиска. Я знав дещо про дні тижня й навіть про роки (цифри, з яких складався рік, мали для мене барви — двадцяті були світлі, потому, ближче до дев'ятки, темнішали). Адже в суті речей я вірив у незмінність навкілля. Зокрема, людей. Я не міг збагнути, що дорослі не були такими завжди. Мене навіть трохи разили зменшувані імена, якими вони звертались одне до одного — це було неправильно. Бо зменшувальні існували лише для дітей. Мені здавалось абсурдом, що якийсь старигань каже до іншого стариганя: «Мій Стасю». Я нікому не розповідав про це, бо відчував, що мене все одно ніхто не зрозуміє.

Час був іще тоді нерухомою прірвою, начебто безвладною, нібито пасивною. У ньому, як у морі, відбувалося дуже багато всього, але сам він мовбито завмирав. Кожна година у школі, яку належало відбутися з мужністю самозречення в серці, була Атлантичним океаном. Від дзвінка до дзвінка спливали вічності, найжачені небезпеками. Що вже тоді казати про канікули, які були справдешньою епохою поміж

червнем і вереснем. Розповідаю про цю, тепер уже неймовірну для мене тривалість годин або днів, ніби щойно почув про це від когось, начеб не сам був свідком цього — я не годен цього ні осмислити, ні уявити. Згодом усе почало незабгагненим чином відбуватися дедалі швидше. Й нехай ніхто не каже мені, що почуття брешуть, позаяк годинники відміряють однаковий ритм проминання. Я стверджую — все якраз навпаки. Брешуть годинники, бо фізичний час не має нічого спільного з біологічним. Що нас обходить, поза фізикою, час електронів і зубчастих коліщаток? Мені завжди здавалося, що у цій розбіжності приховано якийсь підступ, я відчував його ницість, замасковану системою вимірювання, котра вирівнює усі зміни. Ми приходимо у світ, сповнені віри, що все навколо саме таке, яким ми його бачимо, що надовкіл насправді відбувається те, що фіксують наші органи почуттів. А потім — не знати як і коли — виявляється, що діти дорослішають, а дорослі починають умирати.

II

Не знаю, чи вже остаточно зрозуміло, що я був тираном. Норберт Вінер розпочав автобіографію словами: *I was a child prodigy* (Я був чудовою дитиною). Я міг би почати свою: *I was a monster* (Я був чудовиськом). Хоча, чудовиськом — це, може, певне перебільшення. Однак те, що я, ще геть малий, тероризував усіх навколо — це правда. Їсти я погоджувався лише за умови, що батько стояв на столі й навпереміну розгортав і згортав парасолу. Ще хіба дозволяв годувати себе під столом. Цього я, звісно, не пам'ятаю, це були початки, які перебувають за межами пам'яті. Якщо я й був чудовою дитиною, то лише в очах своїх поштивих тітоньок. Зате я був дуже вразливий. Звідси моя перша, дуже рання схильність до поезії. Я ще не вмів читати, проте часто декламував віршики перед гостями. Одного, хрестоматійного, про комара, що впав з дуба, я ніколи не міг завершити, бо тільки-но доходив до місця, у якому наслідки цього падіння виявлялися геть фатальними (комар зламав собі куприк), то заходився ревом, і мене, зарюмсаного, випроваджували з товариства. Тоді було мало створінь, котрим я б так палко й водночас безнадійно співчував, як отому комарові. *In hoc signo*¹ проявлявся на мене вплив літератури.

¹ *In hoc signo* (лат.) — під цим прапором.